

Gyergyói, csíki honvédtisztek naplói és visszaemlékezései az 1848–1849-es szabadságharc katonai eseményeiről

(Kivonat)

Az előadás gyergyói és csíki honvédtiszteknek a századfordulós helyi sajtóban megjelent naplóból, visszaemlékezéseiből csoportosít egy válogatást, hogy visszaemelje azokat a szakmai- és a köztudatba. Közülük különösen DEÉR Venczel naplójegyzeteire kívánja felhívni a figyelmet – ezekre a korábbi évfordulós megemlékezések, munkák nem emlékeztettek. Az előadás a válogatás sok esetben elsőrangú forrás értékű szövegeit időrendben tárgyalja, és egyúttal jó áttekintést nyújt a térség lakosainak 1848–49-ben vállalt szerepére.

*

Az ősök tisztelete minden közösség alapvető kötelessége, főleg akkor, ha azok véráldozatukkal biztosították a jövő nemzedéke számára a szabadságot, a megmaradást.

A honvédtisztek szabadságszeretetről, szülőföldhöz való ragaszkodásukról csupán akkor nyerünk reális képet, ha beleolvasunk naplójukba. Felelősségteljes magatartásukról, katonai szakismereteikről szintén ezen írásokból következtethetünk. Bár az ilyen naplók információi olykor ellentmondásosak, hitelességük is nagyon különböző – ismeretes, hogy pl. a székelyföldi utolsó harcokat irányító GÁL Sándor is elégeti Zsibón eredeti iratai nagy részét, az emlékezet pedig torzít, hogy a háryjánoskodó elemekről most ne beszéljünk – a naplók soraiból élénk tárló történelem nemcsak, hogy kiegészíti a térség históriáját, de egyben emberileg is közelebb hoz-

za a 20. századvég olvasójához a magyar szabadságért oly sokat tevő hősokeket. A következőkben elsősorban a csíki és gyergyói 1848–49-es honvédtiszteknek a századfordulós helyi sajtóban megjelent naplóból, visszaemlékezéseiből csoportosítunk egy válogatást, hogy visszaemeljük azokat a szakmai és a köztudatba. Közülük különösen DEÉR Venczel naplójegyzeteire hívunk fel a figyelmet – ezekre a korábbi évfordulós megemlékezések, munkák nem emlékeztettek.

1.

A szabadságharc első olyan eseményeiben, amelyekben a csíkiak és gyergyóiak is részt vettek, a már említett KISS Antal a tanúnk. A szövegek szerzői közül mellesleg az ő egyénisége a legsokatmondóbb. Bár Kolozsvárott született, cselekedetei, katonai pályája Gyergyószentmiklóshoz, Székelyföldhöz kötik. 1816-ban született a kincses városban, ahol atyja akkor császári és királyi főhadnagy volt. Tanulmányait a kézdivársárhelyi katonai intézetben végezte, ahonnan 1828-ban a bécsújhelyi katonai akadémiára helyezték át, melynek elvégzése után, 1836-ban császári és királyi zászlótartóként az első székely határhozredhez helyezték Gyergyószentmiklóstra, oda, ahol édesapja akkor mint százados szolgált. 1844-től KISS Antal az első székely határhozred vezető főhadnagyaként volt ismert.¹

1848 nyarán a magyar forradalom megvalósításait a restaurációra törekvő HABSBURG hatalom mellett a román, horvát és szerb ellenforradalmi erők is veszélyeztették. Ebben a válságos helyzetben a székelység részvétele a katonai eseményekben meghatározó volt a szabadságharc sorsa szempontjából. MÉSZÁROS Lőrinc hadügyminiszter rendeletére újjászervezték az első székely határhozredet, melynek századait 200 főre emelték. Az ezred nőtlen tagjait Bukovinába rendelték, míg a másik hat századot a délvidéki harcokra készítették fel. Utóbbiak falvankénti megoszlása és vezetése a következőképpen mutatott:²

1) Első század – parancsnoka NAV-RACZKY Károly százados

*Az EME BNyTt Szo. 1998. évi, sepsiszentgyörgyi Vándorgyűlésén tartott előadás változata

A közkatonák közül százan kászonújfalviak, míg a másik száz személy csíkkozmási volt.

2) Második század – parancsnoka KEDVES Lajos százados

A legénységet a csíkszentimreiek és a csíkszentgyörgyiek alkották.

3) Harmadik század – parancsnoka PÁL Vilmos százados. Csíksomlyóról és Csíkszépvízről száz–száz katona alkotta a századot.

4) Negyedik század – parancsnoka KISS Antal főhadnagy

A közkatonák csíkrákosiak és csíkszenttamásiak voltak

5) Ötödik század – parancsnoka MARGYARI Ferenc százados

A közkatonák közül az első százat a gyergyóújfalviak, a másodikikat pedig a gyergyószentmiklósiak alkották.

6) Hatodik század – parancsnoka BOROS Ignác százados

A gyergyóalfalviak közül százan, a gyergyóditróiak közül szintén százan alkották a legénységet.

A zászlóalj parancsnoka MÓRICZ József százados, segédtsíztje pedig SHUSTER József főhadnagy volt. A századhoz SCHATZBERG Károly, HAZAY Ferenc, KOLOZSI Lajos, SZÉKELY Elek főhadnagyok, SALAMON Károly, RÖEDIGER Alajos, MARA Lőrincz, MIKLÓSI József, GAÁL János hadnagyok és RÖEDIGER Herman hadapród volt beosztva.

A zászlóaljhoz a mozgósítási parancs agusztus elején érkezett meg. A 48-as számú honvédszászlóalj a Csíkszereda–Szekelyudvarhely útvonalat követve ért el Alvincre, ahol letették az esküt a magyar forradalom által törvényesített Alkotmányra. Innen Bencenc, Soborsin, Radna, Ménes és Glogovac községeken áthaladva elértek Új-Aradra, ahonnan rövid pihenő után, a szerbek által fenyegetett Törökbecsére meneteltek. Itt a szerb sereg visszavonulása után a 48-as székely zászlóaljat felosztották. A hatodik századot Versec védelmére, az ötödiket Feketics község megszállására rendelték, míg a többi négy századot a verbászi harcmezőre irányították. Verbászon a székely zászlóalj csatlakozott a

magyar forradalmi sereghez, mely 9 gyalogzászlóaljból, 4 huszárszázadból és 5 üteg ágyúból állott. A lovasszázadok között volt a székely huszárezrednek egy százada is.

A szeptember 20-i haditanácsban a forradalmi sereg hadvezetése a délvidéki Szenttamás ostroma mellett döntött. A térség katonai eseményeiről KISS Antal a következőképpen emlékezett meg:

„Szent-Tamás a rácok fészke, árkokkal körülvett erődítések és védművekkel ellátva, s a mellette elvonuló Ferencz-csatorna által előnyösen megvédve, császári királyi katonaság és felkelők által volt megszállva.

Zászlóaljunk két százada és pedig az első és második az ostromvonalba, a harmadik és negyedik század az ágyúk fedezetéül rendeltetett ki.

Szeptember 20-ról 21-re virradóra megkezdődött a hadoszlopok felvonulása, s bár a műveletet a legnagyobb csendben vittek keresztül, mindazonáltal a várbeliek a verbászi lakosság értesítése folytán az előrenyomulással nem lettek meglepve és teljesen előkészülve várták a támadást. Alig hogy virradt, mindkét részről megkezdődött az ágyúzás, mely azonban sorainkban nagyobb kárt nem tett, amennyiben csak pár sebesülés történt, de a tüzerek és az ágyúslovak közt tetemes pusztítást okozott.

Az ágyúharc alatt előnyomultak az ostromra rendelt csapatok ÉDER császári királyi tábornok vezénylete alatt, miközben az egész tájra átlátatlan köd szállott le, ami megkönnyíté csapataink előnyomulását annál is inkább mert a köd folytán 10–20 lépésnyire is alig lehetett látni, minek folytán az ágyútűz megszűnt. A köd leple alatt ostromvonalunk a Ferencz csatornához ért: de miután az ellenség ágyúi az ostromló csapatnak átszállítására rendelt „Fasinákat” elsüllyesztették, átszállási eszközök hiányában a hadmiveletet vezénylő MÉSZÁROS hadügyminiszter a visszavonulást elrendelte és csapataink előbbi táborhelyükre visszatértek.

Zászlóaljunk Ó-ker község megszállására rendeltetett, s azt még aznap meg is szállotta, ahol huzamosabb ideig fontos szolgálatot teljesített, nevezetesen megakadályozta a Temerinben és Újvidéken gyülekező rácz tömegeknek előnyomulását és a római sáncokban tanyázó rácok és seresánokkal való egyesülését, Óker ellen többnyire az éj leple alatt intézett rohamaikat mindenkor sikeresen visszavertük. Zászlóaljunk ezen

idő alatt folyton készenlétben volt, ami nagyon kifárasztotta a hosszú menetelések alatt már nagyon is megviselt legénységet.

Több rendbeli portyázás után Futtakra rendeltünk ahol feladatunk volt a Duna túlsó partján gyülekező szerbeknek átszállását megghiúsítani, ami teljesen sikerült is.”³

Míg a székely zászlóalj első négy száza da Óker községben, Szenttamáson, Futtakon és Verbászon harcolt, addig az ötödik század Feketicsen védte a magyar tábornok a szerbek rohamától, a hatodik század pedig megmentette Versec lakosságát az ellenség támadásától, majd DAMJANICH tábornok csapataival egyesülve legyőzték a császári hadakat a Lagendorf melletti ütközetben.

November második felében a 48-as zászlóaljat Aradra rendelték, ahol várba szorult császári helyőrséget kellett volna megadásra kényszeríteni. A Maros menti városban tartózkodó forradalmi sereget a MÁRIÁSSY ezredes parancsnoksága alatt álló nemzetőrség alkotta. Kiképzett katonák csupán a székely zászlóalj tagjai voltak. Az aradi harcokról KISS Antal a következőképpen vallott:

„Aradvárát nagyszámú császári sereg tartotta megszállva s az Aradvárosban lévő magyar seregeknek feladatává tétetett a várat az osztrákoktól megtisztítani.

1848 december 2-án MÁRIÁSSY ezredes elnöklete alatt haditanács tartván, az ezredes kijelentette, hogy a várost ostromolni szándékozik, s felhívta a tanács tagjait, e tárgyban nézetüket nyilvánítsák.

A harc és dícsvágyó honvéd tisztek a váromegostromlását egyhangúlag szükségesnek nyilvánították, de az ostrom idejére vonatkozólag eltérőek voltak a vélemények.

MÁRIÁSSY és a haditanács vérmesebb tagjai az azonnali ostrom mellett nyilatkoztak, míg a higgadt és előrelátó tanácsstagok oda nyilatkoztak, hogy az Arad várát rendszeres ostrom alá kell fogni, és csak akkor, midőn Ó és Új Aradon kellő számú csapatok ostrom ágyúkkal felszerelten vonatnak össze, mikor is a várőrség kirohanását megghiúsítani és az ostromot sikeresen keresztül vinni lehetséges. A következőkben az utóbbi nézetnek adtak igazat. A többség az azonnali ostrom mellett nyilatkozván, annak keresztülvitele el-

határozottat, s foganatosítását decz. 3-ika és 4-ike közötti éjjelre rendelte el a parancsnok ezredes. Elrendeltetett továbbá, hogy az ostrom Új-Aradról intessék, minek folytán az ostromhoz kirendelt csapatok és a tüzérség Új-Aradra vonult át, köztük zászlóaljunk 3. 4. százada. Kegyetlen téli idő volt. A Maros annyira befagyott, hogy az ágyúk a jegen minden veszély nélkül robogtak keresztül. Az ostromra kirendelt csapatok átvonulván Új-Aradra, elhelyezkedtek a számukra kirendelt helyeken, s várták az ostrom megkezdésének idejét jelző kürtjelet.

A kürtjel megszólalt és zászlóaljunknak az ostromcsapatok közé beosztott 3-ik 4-ik százada megkezdte az előnyomulást, s 3-ik századunkból több harcos már a vársánczoknak a megmászásához fogott, midőn a várfokán egy puskalövés hangzott, s a várvédő ellenség túlnyomó számban jelenvén meg a támadott sánczon, az éj sötétében borzasztó ágyú és kézfegyver tüzelés keletkezett, melynek eredménye csapatainknak a sánczokból való kivétele lett, és az ostromló csapatok kénytelenek voltak visszavonulni. A kudarcnak egyik fő oka abban rejlett, hogy a kürtjel korán adatott meg, még mielőtt az összes ostromló csapatok kijelölt helyeiket elfoglalhatták volna, s miután a sánczra hágott csapatunk, segélyt nem kaphatott, a túlnyomó ellenség által visszanyomattunk.

Pár napra a megghiúsult ostrom után híre terjedt, hogy Temesvár helyőrsége a kiéhezéshez közel álló Arad várát élelemmel ellátni, esetleg felszabadítani, s e célból Aradvárát megtámadni és seregünket onnét kinyomni szándékozik: MÁRIÁSSY ezredes azonnal intézkedett, hogy a bekövetkező események készületlenül ne találják. Aradvárost és Aradvárát összekötő Maros hidat elbontatta és a vár ágyúi lőtávolán kívül Aradváros alsó részén csapataink számára tutaj-hidat készíttetett, s annak hídfőit mindkét oldalon védművel látta el.

Miután nem volt előrelátható, hogy az ellenség merről nyomulna elő, 5-ik századunk Radnára rendeltetett, hogy az ellenségnek a Maroson való átkelését megakadályozza, a tutajhíd védelmére az 1-ső, Új-Aradra a 3-ik és 4-ik századunk vezényeltetett. Ó-Arad védelmére 2-ik és 6-ik századunk rendeltetett.

Új-Aradon 3-ik századunkon kívül egy 60–70 főből álló lengyel csapat és mintegy 300 főből álló lándzsás nemzetőr volt elhelyezve, s ezen kis seregnek volt feladata a decz. 14-én LEDERER tábornok pa-

rancsnoksága alatt előnyomuló nagyszámú lovasság – és tűzérsséggel ellátott ellenséget feltartóztatni. Az ellenség gyalogsága és tűzérssége Új-Araddal szemben állást foglalt, míg lovassága 4 ágyúval a tutajhíddal szemben fejlődött harcpontra.

E közben csapatunkban gyalázatos árulás történt. 4-ik századunkhoz beosztott tüzérek – kik szabad-ságharcunk előtt a császári hadseregben szolgáltak és a háború kitörésével hozzánk átállottak, az ágyúkkal együtt megszöktek, és az ellenség lovasságához csatlakoztak, s így Új-Arad védelmére csak egyetlen ágyú maradt, melynek magyar legénysége hí maradt a zászlóaljhoz és a hazához.

A császári sereg tűzérssége megnyitván a tüzet, megszólaltak a vár ágyúi is, de tüzelésüknek kevés sikere volt, mert lövegeik hadállásunk mögött hullván le, inkább a helység házaiban tettek kárt.

Megmaradt ágyúinkkal ugyan viszonoztuk az ellenség lövöldözését, de a túlnyomó számú ellenséges ágyúkkal szemben mi eredményt nem voltunk képesek elérni.

Az ágyúzás folyama alatt az ellenséges gyalogság mindinkább előnyomult, s habár fedett állásban levő 4-ik századunknak puskatüze soraikban nagy pusztítást tett, mindazonáltal a túlnyomó számú ellenséggel szemben a harcnak szomorú kimenetele kétségtelennek látszott és a megígért segélycsapatok nélkül megjelent MÁRIÁSSY ezredes elrendelte a visszavonulást, s meghagyta a tűzben volt 4-ik századnak, hogy Új-Arad piacán sorakozzék.

E harcban sorainkban számos sebesülés történt és sebesülteinknek elszállítása sok nehézséget okozott, mindazonáltal a visszavonulás a legnagyobb rendben történt meg.

A piactéren találtuk Új-Arad egész helyőrségét, s MÁRIÁSSY ezredes elrendelte az Ó-Aradra való visszavonulást.

E visszavonulás keresztülvitele veszedelmesnek ítékezett. Jobb oldalról a zajló Maros, arcban baloldalunkban és hátban az előnyomuló ellenség által fenyegetve a Maroson való átkelés végett az Új-Aradtól mintegy fél-óránnyira épült tutajhíddal kellett eljutnunk, ami nem kis feladat volt, mert ki voltunk téve a tutajhíddal szemben állást foglalt ellenséges lovasság támadásainak.

Az Új-Aradról való visszavonulás legnagyobb rendben ment és minden különös esemény nél-

kül sikerült a hídfőig visszavonulnunk, minden az ellenség lovasságához beosztott ágyúk a hídfőre kezdték lövegeiket szórni, ami oly zavart okozott, hogy csapataink mielőbb a túlpartra jutandók egyszerre tódultak a hidra, minek folytán számos harcos a Marosi hullámban lelta halálát.

Hogy az Új-Aradról visszavonult sereg nagyobb veszteséget nem szenvedett, azt a hídfő védelmére kirendelt 1-ső századunknak – és hőselkű paracsnokának köszönhetjük – miután ez a hozzá beosztott ágyúkkal az ellenség előnyomulását megakadályozta és jól irányzott tüzelésével az ellenséget a hídtól mindvégig távol tartotta. Az első század által fedezve jutottunk el délután 4 órakor Ó-Aradra ahol a pihenés és étkezés igen jól jött, az egész napi harcban kifáradt csapatoknak.

E napon vívott harcban 4-ik századunknak több halottja volt, – és több századainkban is nagyon sok sebesülés és halálozás történt. Továbbá az ágyús lovak közül is sok elpusztult. A negyedik századnak egy tisztje a ROEDIGER fivérek egyike – elfogott – de még ugyan azon éjjel sikerült neki a fogságból ki-szabadulni, – s már másnap századánál jelentkezett.

Az est beálltával Ó-Arad egész helyőrsege készenlében állott s részben a zár körülzárolására, részben a Maros partjának megszállására rendeltetett.

Várakozás ellenére az éj minden nevezetes esemény nélkül telt el, – az ellenség nem tett újabb kísérletet a vár felszabadítására, s reggelre végleg visszavonult, mindazonáltal sikerült neki a várat élelmszerekkel ellátni”.⁴

Január 12-én a székely zászlóaljat a következő búcsúszöveg felolvasásával bocsájtották haza: „.... Menjete! Jutalmat adni nem tudunk, de a nemzet történetében Szent Tamás, Verbász és más helyeken tanúsított vitézségetek meg lesz örökítve, s az utódok kegyelettel fognak emlékezni rátok, kik annyi nyomor és szenvedés közben *Magyarok és hazafiak lenni meg nem szüntetek*.’⁵

Kiváló katonai képességeiért, a negyedik század lelkiismeretes vezetéséért KISS Antalt 1848. október elsején alszázadossá, december 5-én Aradon pedig főszázadossá léptették elé.

2.

Miközben KISS Antalék a délvidéki hadszíntéren harcolnak, Erdélyben kitör a polgárháború, és Székelyföldön is nagy változások következtek be. Gyergyói nemzetőrök és honvédek kerülnek a magyar forradalom és szabadságharc önvédelmi és polgárháborús küzdelmeinek számos más hadszínterére is. Jellegzetes epizód az 1848. őszi gyergyóremetei–ditrói ellenállás és az ehhez kapcsolódó szászrégeni ütközet.⁶ Miközben a Székelyföld otthon maradt és fegyvert forgozható népe nagyobb részt az agyagfalvi gyűlésen próbál jövőjéről dönteni (1848. október 16–17.), északon Gyergyót az erdélyi polgárháborúnak a Székelyföldre való átcsapása, román határőralakulatok és szász–román népfelkelők támadása fenyegeti. A gyergyóremetei hagyomány, ENDES Miklós⁷, a Domus Historica, a gyergyóremetei LACZKÓ Elek és NAGY András feljegyzései BERNÁRD Imre nevéhez kötik a helyi ellenállás megszervezését.⁸ Mivel a csíkszeredai levéltárban az eseményt igazoló okiratban nem olvashatunk nevekről, valószínűnek tartjuk, hogy a nemzetőr őrnagy BERNÁD Antal és BERNÁ(R)D Imre egyazon személy lehetett.

Az ellenforradalmi erők támadása Ditró és Remete felé irányult.

A több száz főből álló osztrák–román fegyveres csapat Marostorda felől érkezett (október 20.), amelyhez csatlakozott a szász székek közösségeinek fegyverbíró lakossága, és ezzel néhány ezerre növekedett a támadók száma. A hír futótűzként terjedt el a gyergyói falvak lakossága körében. Fel kellett készülni a védekezésre. A falvak vezető emberei „megtanácskozták a teendőket”, és elhatározták, hogy az ellenforradalmárokat Remete és Ditró határánál várják be. A gyergyói községekből csakhamar érkezni kezdtek a fegyverrel és kaszával felszerelt lakosok. E kis haderő élére a bátorságáról híres medvevadász, BERNÁD Imre állott. Amikor híre érkezett, hogy az osztrák hadak Várhegy felé közelednek, akkor a Ditró és Remete között összegyűlt had a Maros két partján elterülő széles mezőkön csatasorba fejlődött, és elindult Várhegy felé, szemben a támadókkal.

Várhegy előtt találkozott a két sereg, és az első között kisebb csetepaté alakult ki, amelynek az est bekövetkezése vetett véget.

BERNÁD Imre taktikai fogásából, hogy az ellenséget megtévessze a gyergyói had létszámára vonatkozóan, a sereget a Maros völgyében a remetei hegyek aljától a ditrói hegyek széléig helyezte el szétszórva. Ezután számtalan tábornötzet gyűjtött, és kiadta a parancsot a mozgásra és zajongásra. Így a gyergyói hadak egy hatalmas sereg látszatát keltették. Úgy tűnt, mintha az egész Székelyföld megmozdult volna. Az eredmény nem sokáig váratt magára. Hajnal előtt az erejéről és vakmerőségéről híres BALÁZS János (az Eleké) vezetésével egy nagyobb felderítőcsoporthoz indult Várhegy felé. A csoport tagjai nem kis bámulatára feltartóztatás nélkül értek el Várhegyre. Itt azonban újabb meglepetés érte őket: nemcsak hogy ellenségre nem akadtak, de már várhegyi lakossal sem találkoztak. Előbb cselre gondoltak. Végül aztán sikerült felfedezniük a helyi lakosok rejtékhelyét, akiktől megtudták, hogy az osztrák–szász–román seregek visszavonultak Maroshévíz felé. A gyergyóiak, értesülvén a HABSBURG haderő visszavonulásáról, a legnagyobb rendben elindultak a visszavonulók után.

A gyergyói események hírére egy század szabadcsapattal küldték el Agyagfalváról FERENCZY György gyergyószentmiklósi hadnagyot⁹, aki BERNÁD Antal nemzetőr–őrnagy seregével együtt a Maros folyó mentén követte az ellenforradalmi hadat, melyet a szentiváni és a szászrégeni ütközetben sikerült legyőzniük. E győzelem kihasználásának a lehetőségeit jelentősen korlátozta a Marosvásárhely melletti ütközet, amikor is GEDEON tábornok szétverte a székelyek(nek az agyagfalvi táborból arra kiindult, egyik) főerejét. A vereséget követően mind BERNÁD Antal, mind FERENCZY György visszatértek Gyergyóba.

Ismeretes, hogy Csíkot (és Gyergyót) a továbbiakban, a háromszéki önvédelem idején semlegességre DORSCHNER ezredes kényszeríti. Ezredparancsnokságát Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben GÁL Sándor alezredes számolta

fel, aki 1849. január 18-án 140 főnyi gyalog és KOSSUTH huszárral átvette BECZMANN alezredestől a parancsnokságot és az ezredi állományt megtisztította a gyanús és a magyar ügyet szolgálni nem akaró tisztektől. De ez már a BEM erdélyi hadjárata által előállt új helyzet következménye.

3.

Ismeretes, hogy BEM Kolozsvár felszabadítása után a kétféle szakított császári erőnek előbb a gyengébb részét, URBANT veri ki a Borgói-hágón Bukovinába, majd a főerők, PUCHNER ellen fordul, de a dél-erdélyi hadszíntéren nehéz helyzetbe kerül. A hadjárat győztes folytatását, majd befejezését a székely segélycsapatok csatlakozása teszi lehetővé. A Piskinél vesztésre álló csatát pontosan KISS Antalék Arad alól Erdélybe visszatérő zászlóaljja fordítja meg.

A hazafelé induló székely zászlóalj Déván találkozott BEM tábornok seregével. A negyedik század parancsnoka így emlékezett a dél-erdélyi ütközetről:

„A csatlakozás után folyt le a Piski hídnál amaz örökké emlékezetes ütközet, melynek győztes kimenetele biztosította egyelőre Erdélyt a magyar sereg számára. Ezen ütközetben zászlóaljunk döntő befolyással volt fegyvereink győzelmére, s az ütközetben tanúsított hősi bátorsága a nagynevű vezér elismerésével találkozott.”¹⁰

A Déva melletti csatát követően a székely zászlóalj továbbra is BEM tábornok parancsnoksága alatt maradt és résztvett az Alvinc környéki és a Medgyes melletti harcokban. A gyergyóiakból és csíkiakból álló székely századokat 1849. február 14-én bocsájtották haza.

Itt, mint említettük, ekkor már GÁL Sándor uralta a helyzetet. A megváltozott környezetben az őszi eseményekben szereplő FERENCZY György is ismét vállalta a szabadságharcban való részvételt. A csíkszéki 2. zászlóaljnak az első nagyobb megmérettetésére Szászhermánynál került sor, február 16-án Segesváron találjuk, hogy azután a Szeben várát ostromló és elfoglaló BEM tábornok seregét erősítse.¹¹ Március 8-án a harcokban tanúsított magatartásáért főhadnaggyá léptették elő.¹²

FERENCZY György a hozzá beosztott és Szebenben jól felfegyverzett újonccal Feketehalomba vonult, ahol ő is hozzájárult a Bem altábornagy által vezetett magyar forradalmi sereg győzelméhez PUCHNER osztrák tábornok hadával szemben.¹³ A Feketehalom és Vledény közötti ütközetről IMECS Jákó visszaemlékezéséből idéziünk:

„Korán reggel FODOR százados a 3-ik divízióval csatárláncban vonult át a Vledény és Feketehalom között lévő erdőn: ezen kedvező állásából, melyet később roppant áldozatok árán sem foglalhat vissza, az ellenséget bátor előnyomulással kiűzi, a sötét ködben mindig előbbre hatol, míg a feketehalomi téglavetőknél rábukkan az ellenség zömére, mely hirtelen oly tűzzel vet eléjükbe, hogy a két századból 27-en sebesülnek meg, köztük: KÁSZONI ANDRÁS Ádám főhadnagy, GÁL és MIKLÓSI őrmesterek, közbelegyen mondvá a tábor összes vesztesége nem ment ennyire.

E veszélyes helyzetben nyomul elő egy WÜRTEMBERG szakasz, de FODOR nem engedi, hogy eszeveszetten bevágjon, e helyett sebesültjeit főlemeli s rendben visszavonul az erdő szélébe, melyet az ellenség vissza akarván foglalni, makacs gyalogsági harc fejlődik ki melyben zászlóaljunkon kívül még 2 csíki zászlóalj vesz részt. (Ezek egyikéhez tartoztak FERENCZY György újoncai is. B.G.D.) Délelőtti 10 óra után BEM beérkezével szerencsésen eldőlt a harc, a megfutamodott ellent a magyarok Vidombáig üldözik.

A zavarba jött ellenségből a balszárnyon álló székelyek közül egy remetei ember egész századot fegyverez le ...”¹⁴

Következett Brassó bevétele, ahol FERENCZYt századossá léptették elő, majd a KOVÁCS Ignác által vezetett 82-es székely honvédszászlóalj második emberévé nevezték ki. Öt heti tartózkodás után a Czenk alatti városban, a 82-es zászlóaljat Fogarasba, Szebenbe, majd Gyulafehérvár mellé rendelték. A Maros menti vár sikertelen ostromát követően az említett zászlóalj Zalatnára vonult, majd részt vett a dévai vár elleni támadásban. Déva kapitulációja után a 82-es zászlóaljat ismét Zalatnára rendelték, azzal a céllal, hogy megakadályozza a gyulafehérvári várórség támogatását a Nyugati Érchegység román lakói által.¹⁵

1849 áprilisában a szintén gyergyóiakból és csikiakból álló 78-as számú honvédszászlóalj Dél-Erdélyben és Krassó-Szörény térségében ért el jelentős katonai sikereket az ellenforradalmi erőkkel szemben. Elszántságukról, vitalitásukról többek között IMECS Jákó is megemlékezett:

„Április 1–14-ig folytonos harcban áll itt a túl fekvő ellenség (APPEL által vezetett) előőrsével úgy anynyira, hogy fegyverüket egy óráig is alig tehetik le, a Kordon balszámját a határpatak túlsó partján fekvő Marga falu kőkerije mellől sok biztonsággal nyugtalanítja az ellenfél: a jobb szármát pedig a Hopilek nevű hegyen jelentkező népcsapat bosszantja, miért is FODOR e hegyet keletről PORTIK főhadnagy pedig nyugatról akarja megkerülni és népeit lefegyverezni, míg a százados e feladat nem kis nehézségeivel küzd, addig a főhadnagy a hegyi erdőségekbe menekült föld népét malacoztató, tyúkostól elfogja s az általok üresen hagyott állomas helyre, Banczárba visszatelepíti, a faluban még a malom is lerombolva lévén, a székely molnárak megépítik, azon az oláh pap pinczejéből kiasott törökbúzáat megőrlik s úgy jutnak a 8 nap óta rendszeren nem élelmezett székelyek egy kis puliszkához.

De az ellenség jobb szárnya még mindig bosszantólag áll előttük, a türelmét vesztett PORTIK 50-ed magával parancs ellenére is a határpatakon átmegy, a rejtekiül szolgáló Margafalut felgyújtja, a bosszantó kerítés mellett 90 (?) embert levág, erre az egész magyar kordon a határt átlépi, az ellent megfutamtítja s üldözi, a Vaslovánál fekvő tábor is felveri, néhány élelmi szekeret elfog s úgy tér diadallal előbbi állomáshelyére vissza. Míg ezek történnek, a dologról nem jól értesült KIS kapitány KABOShoz futárt küld azon üzenettel, hogy az ellenség FODORT és embereit elfogta s mire az őrnagy huszáraival a helyszínre vágat, akkora már minden rendben volt, mintha mi sem történt volna.

Másnap április 16-án némi lovassággal és néhány ágyúval BEM megérkezik, KABOST a felégetett falu miatt haditörvényszék elébe akarja állítani, de egyébiránt az eredménnyel meg lévén elégedve, rögtön kiadja a parancsot a támadásra *nem kell – úgymond – sokat czeremóniázni és a puskaport vesztegetni, hanem csak szuronnal neki! ez ellenség ugyanaz, kit Szebennél és Brassónál megvertünk tehát előre!* Ezzel szörnyű menetben ágyúival és lovasságával előre rohan: KABOS eddig pihent 3 százada utána, Vaslovánál Ruszkabánya alatt fogadja az ellenség, ágyúharc kezdődik s

míg BEM lövései egyik-másikat demotirozzák, addig a székelyek szurornszegezve az ágyútelepre rohannak s kettőt el is fognak, SZABÓ Ferencz hadnagy az ellenséget megkerülve nyomul előre, PORTIK főhadnagy pedig a százás jágereket elfogja. Leiningen az ellenség nem sokáig tarthatja magát, vissza kezd vonulni a székelyek utána, s az eszeveszeten menekülőit egész Karánszebesig üldözik.

A Russbergen víg napokat töltött császári tisztetek közül többeket a híd alól a Bisztra folyóból húznak ki, kik a székely nép hírére így hűtötték vala le lelkesedésüket. Minthogy az ellenfél sokkal túlnyomóbb erővel rendelkezett, e harc, mely a csikgyergyói székelyeknek bravour csatájok vala, oly gyorsan és hősileg vitették végbe, hogy a jelenlevő PETŐFIT ezen hallhatatlan magyar Tyrtaeust költői lánggra lobbantó ták.”¹⁶

4.

BEM 1848 tavaszán tiszta helyzetet teremtett Erdélyben és a Bánságban, de nyáron beindult az orosz intervenció. Ekkor találkozunk ismét KISS Antal személyével. A gyergyószentmiklósi főszázadost ebben a válságos helyzetben nevezték ki a 79-es számú zászlóalj parancsnokává. A főleg újoncokból álló századok tisztikara a következőképpen mutatott:¹⁷

1) Első század: százados WAGNER József, hadnagy BODÓ Péter

2) Második század: százados FISCHER (HALÁSZ) Konrád, hadnagy DARVAS István

3) Harmadik század: százados BARICZ István, hadnagyok: MÉSZÁROS Károly és THURI Lázár

4) Negyedik század: parancsnoka KÖLLŐ főhadnagy, hadnagyok: GÁL György és LUKÁCS István

5) Ötödik század: százados LÁZÁR József, hadnagy ADORJÁN Ignác

6) Hatodik század: parancsnoka GYERTYÁNFY Ferenc, hadnagy BAKAY Gábor.

A KISS Antal parancsnoksága alatt lévő zászlóalj segédtiszte BALÓ János, élelmezési tiszthelyettese pedig LÁZÁR Imre volt.

A június 20.-tól kezdődő orosz offenzíva és a HABSBURG császári haderő támadása fő-

leg Háromszéket érintette. Bármennyire is érezhető volt az orosz-osztrák haderő túlsúlya, a székelység GÁL Sándor ezredes vezetése alatt ismét vállalta az ellenforradalmi erők elleni harcot. Az első nagyobb ütközetre június 23-án került sor a kökői hídnál. KISS Antal százados a következőképpen mutatta be zászlóaljának helytállását az említett csatában:

„GÁL Sándor ezredesnél jelentkeztem, ki zászlóaljamat azonnal a hadvonalba rendelte.

Az ágyúk megdördültek s a harc megkezdődött.

A 6–7000 főnyi orosz hadsereg gyalogsága és lovassága a Kökös vizén elterülő cserefaerdőből nagyszámban előnyomult és ágyúink tüzén kívül veszes túlerővel közeledett a Kökös felé.

GÁL Sándor látva az ellenség nagy számát, azon szomorú tapasztalatra jutott, hogy a rossz terepen, számban nagyon is leolvadt seregével a túlerős ellenséget a Kökös vizén való átkelésben megakadályozni nem képes: elhatározta, hogy csapatait az eresztvényi tetőre vonja vissza, s vonatkozó rendeletét, ágyúink fedezete alatt a lovasság, majd gyalogságunk is visszavonult. Zászlóaljunknak jutott a nehéz feladat, hogy a visszavonulást fedezze és mint hátvéd az ellenséget előnyomulásában megakadályozza.

A nagyobbára újonczokból álló zászlóalj megállította helyét és a nagyszámú lovasság rohamának véres visszavetésével megmutatta, hogy a székely vér még nem fajult el.

GÁL Sándor elvonultával az ellenséges lovasság a Kökös vizén átkelvé, úgy találtam, hogy a nyílt terepen újoncz zászlóalj az ellenséges lovasság rohamát nem bírja ki, miért is az egész zászlóaljat fedett terepre vontam össze. Előrelátásom üdvös volt. Az ellenséges lovasság egyre nagyobb tömegben fejlődött, s egyszerre felhangzott a rohamot jelző kürtjel.

A nagyobbára vadászfegyverekkel és lándzsákkal ellátott zászlóaljjal négyszöget formáltatván, első és második sorba szuronyos fegyverű honvédeket állítottam, s Uzon mellett állást foglalva készen vártuk a mindig nagyobb és nagyobb tömegekben átkelő lovasságot. A jelző kürt hangjára a lovas osztagok tömörültek, s zárt sorokban rohanva jöttek, s midőn már majdnem szuronyaink hegyéhez értek, zászlóaljunk oly irtó tüzzel fogadta a rohanó lovasságot, hogy számos

halott és sebesült hátrahagyása mellett visszafordulni volt kénytelen.

E rohamot követte egy második, melyet zászlóaljunk ismét visszavetett de miután ezalatt az ellenséges gyalogság is előtört a Kökös vizén túl lévő erdőből, zászlóaljunk, mint utóvéd, a túlerővel szemben ütközetbe különben sem bocsátkozhatott, feladatát teljesítvén lassan-lassan a főtömeg után vonult, s hogy az ellenséges gyalogság előnyomulását megakadályozhassa, az útjába eső hidakat megsemmisítette. Mindazonáltal az ellenséges lovasság mindig sarkában volt zászlóaljunknak, s Uzontól kezdve folytonos harc között vonultunk vissza Eresztvényig, amelynek magaslatán fősergünk, már teljes hadi rendben felállítva volt.

Kétségtelenül zászlóaljunk örökre elvitathatatlan érdeme, hogy GÁL Sándor ezredes serege e napon meg nem semmisült: mert ha zászlóaljunk az 5–6 óráig tartó harcban, a folytonosan meg-megújuló támadásokkal szemben meg nem állja helyét és bátor magatartásával az ellenséges tömegeket órák hosszat fel nem tartja, az ellenségre kedvező terep és annak nagy száma bizonyára végzetes lett volna a magyar seregére.

Az ellenség részéről az első rohamot vezénylő törzstiszten kívül számos ellenséges lovas lelte halálát, míg részünkről csak néhány halott maradt a harmezőn, köztük két őrmester.”¹⁸

Ezen ütközet után GÁL Sándor a következő napiparancsot adta ki:

„A kökői hídnál vívott harcban a tüzérség jelen viselte magát, – de különösen kiemelkedő KISS Antal százados zászlóalja, mely a nagyszámú lovasságnak többszörös rohamát valódi hősiességgel utasította vissza.”¹⁹

E harcban tanúsított kitűnő magaviseletük elismerésül KISS Antal századosot utólagos jóváhagyás reményében őrnaggyá, HALÁSZ Konrád és GYERTYÁNFY Ferencz főhadnagyokat századosokká, BAKAY Gábor, ADORJÁN Ignác és MÉSZÁROS Károly hadnagyokat főhadnagyokká, BALÓ Jánost hadnaggyá nevezte ki.²⁰

A június 23-i ütközetben a székely had sikeres visszavonulást hajtott végre, de ez azt is jelentette, hogy az intervenciós erők, létszámukból és fegyverzetükből adódó erőfőlnyüknek köszönhetően június 24-én elfoglalták Sepsiszentgyörgyöt, június 25-én pedig Kézdivásár-

helyt.²¹ GÁL Sándor végül kénytelen volt egész Tusnádig visszavonulni, majd létrehozta a Nyer- ges alatti táborát is. Június 25-én a székely had parancsnoka nyílt parancsában minden 30 éves aluli férfit arra kért, hogy jelenjen meg az általa létrehozott táborban.²² Csíkbán sikerült újjá- szervezni a székely hadat, mely így kiegészítve kb. 8000 főt számlált. Ezzel az újoncokkal kie- gészített seregével GÁL Sándor ezredes vissza- tért Háromszékre és július 2-án Kökök térségé- ben ellentámadásba ment át.²³ Az ütközetről a gyergyószentmiklósi honvéd tiszt a következő- képpen emlékezett meg naplójában:

„Tüzérségünket GÁBOR Áron őrnagy a híres ágyúhős vezényelte. Július 2-án előőrseink Uzonnál megtámadatván, kezdetét vette egy makacs, elkesere- dett harc, mely nagy veszteségek árán, de fegyvereink győzelmével végződött. Az ellenséget előnyomulásá- ban megakadályoztuk, sőt sikerült azt a Kökök vizén át visszavonulásra kényszeríteni. Ezen ütközetben igen véres volt és az áldozatok között voltak GÁBOR Áron tüzér őrnagy, MARA honvédőrnagy és több főtiszt.”²⁴

Július 4-én és 5-én az orosz–osztrák csa- patok megújították a támadást a székely had el- len. A hadműveleteket LÜDERS tábornok ve- zette. Az orosz túlerővel szemben GÁL Sándor az Olt bal partjára húzódott vissza, mivel Sep- sisiszentgyörgy alatt akarta a csatát elfogadni. A székely had parancsnoka és tisztjei közötti ellen- tét már az ütközet előtt megvolt, de a harcok során való kiújulása katasztrofális következmé- nyekkel járt az önvédelmi harc szempontjából.²⁵ A tisztok részéről az engedelmség megta- gadása nemcsak csatavesztéshez, hanem honvéd- katonák fogságba kerüléséhez is vezetett. GÁL Sándor hiába próbálta futó seregét Oltszemnél megállásra bírni és összeszedni, ez tisztjei ellen- állása miatt meghiúsult. KISS Antal a követke- zőképpen emlékezett ezen tragikus eseményről:

„Július 5-én korán reggel anélkül, hogy az elő- őrsök észrevették volna, avagy egy lövés hallatszott volna, a Sepsisiszentgyörgyön az Olt partján táborozó csapatok arra ébredtek, hogy az ellenséges lovasság előnyomult. GÁL Sándor ezredes azonnal intézkedett, hogy az ellenség méltóan fogadtassék és a kis számú lovasságot és a vezetés alatt lévő zászlóaljat az el-

lenséges lovasságnak feltartására a harc vonalra küldte. Csakhamar folyt a harc minden oldalról, s midőn az ellenséges lovasság erősítést kapva, a mi kisebb lovas- ságunkat visszanyomta, a vezetés alatt álló zász- lóaljunk tűzvonalban lévő 6. századát törte keresztül és egy szálíg megsemmisítette... A nemzeti szerencsét- lenség már előre vetette árnyékát. A demoralizáció annyira elharapódzott a honvédseregben és nap-nap után oly tömegesen hagyták el a golyótépett zászlókat, hogy némely zászlóalj létszáma felére apadt le.

A vezetés alatt álló zászlóalj a sepsiszent- györgyi csatatéren oly súlyos veszteséget szenvedett, továbbá a táborból való engedelem nélkül való eltávo- zások annyira leapasztották a létszámot, hogy kényte- len voltam a zászlóaljat 4 századba beosztani.”²⁶

BEM tábornoknak és GÁL Sándornak a Csíktusnádra visszavonult székely sereg sorait sikerült rendezniük. A csíki csapat-átalakítások KISS Antal zászlóalját is befolyásolták, akinek serege más századok által kiegészítve a 84-es számot kapta.

BEM tábornok az újjászervezett székely haderővel visszafoglalta Háromszék területét. Az erdélyi had parancsnoka az újjászervezett szé- kely had egy részét itthon hagyta Háromszék ör- zésére, a másik seregrésszel pedig az Ojtozi szo- ros felől behatolt Moldovába, ahol, bár jelentős katonai sikereket ért el, kiáltványának nem volt hatása. Az oroszok kihasználva az altábornagy távollétét ismét Háromszék elfoglalását kezde- ményezték és Szemerja alatt foglaltak el katonai állásokat. A székely had a következő nap, Sze- merja meggyűlése után Sepsisiszentgyörgyre vo- nult vissza és sikerült a CIAM-GALLAS által vezetett orosz seregeket visszaverniük.²⁷ Erről a katonai eseményről KISS Antal igen érzéklete- sen számol be hadinaplójában:

„Július 23-án makacs véres ütközet volt, mely mindkét részről sok veszteséggel járt. Délután 5–6 óra tájban érkezett a jelentés, hogy minden fegyvernemből összeállított nagyobb számú ellenséges sereg közeledik.

GÁL Sándor ezredes rögtön megtette az elő- készületeket az ellenségnek méltó fogadására és kisebb előőrsi csatározások után seregünk Szemerjánál foglalt állást. Az ütközet kezdetét vette és az ágyúk menydör- gésébe a gyalogság fegyverei is beleszóltak.

Honvédeink derekasan tartván magukat, az ellenség abeli szándékát, hogy Sepsiszentgyörgyöt megszállja, meghiúsították. Az ütközet folyamán Szemerja község kigyulladt és csapataink onnét kivonulni kénytelenítették. A tűz világánál tovább folyt a harc és összes csapataink tűzben állottak szemben, dicsőségesen megállták helyüket.

Az ütközet hevében érkezett meg ENDES őrnagy zászlóaljja és seregünk bal szárnyán vett állást. E zászlóalj éppen jókor érkezett, mert az ellenséges lovasság balszárnyunkat megkerülni akarván a sepsiszentgyörgyi hídon át balszárnyunkra rohamot intézett de ENDES őrnagy csapatai által oly irtó tüzrel fogadtattak, hogy veszett futásban voltak kénytelenek visszavonulni. Ugyancsak így járt az ellenséges gyalogság is. Ez is visszaveretett és számos halott és sebesült hátrahagyása mellett visszavonulásra kényszerítetett. Az ellenséges gyalogság Szentkirály, a lovasság pedig Kököss felé vonult vissza.”²⁸

Bár a július 23-i győzelem pillanatnyilag megállította az ellenforradalmi erőket, az orosz had számbeli fölénye július 27-én a székely sereget ismét Háromszék feladására kényszerítette. GÁL Sándor a Tusnádi-szorosban megpróbálta feltartóztatni a cári és császári seregek előrehaladását. A július 29-i ellenállás sikerrel járt, július 31-én azonban a székely had vereséget szenvedett a többszörös túleréjű ellenféltől. A moldvai expedíciós csapatok TUZSON őrnagy vezette, és bekerítésből kitört utóvédjének is újra a hátába kerültek a Nyerges-tetőn. Ilyen körülmények között GÁL Sándor és társai kénytelenek voltak feladni állásaikat és Udvarhelyszék irányába visszavonultak.²⁹ KISS Antal a következőképpen vallott a székelyföldi szabadságharc ezen utolsó küzdelméről:

„E szorosnál vívatott meg ama végzetes ütközet, amely a lábbal tiport nép jog utolsó csatái közé tartozott: – a székely fegyvereknek utolsó küzdelmei nem voltak szégyenletesek és a túlerős zsoldos had minden lépésnyi tért súlyos véráldozat árán volt kénytelen megszerezni.

Sokan voltak. Ezernyi ezer osztrák és orosz harcoss túlszámolta a mi kis seregünket és minden oldalról szorongatva kénytelenek voltunk meghátrálni és a Székelyföldet előzönlötte a barbár invázió.

Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely már az ellenség kezében volt, mely a mikóújfalvi és torjai völgyön egyszerre nyomult előre, s a 84-ik zászlóaljra hárult a feladat, hogy mindkét völgyet megszállva, a számban túlerős ellenséget feltartsa.

GÁL Sándor ezredes főszeregünkkel ezalatt a Nyergesen foglalt állást, ahol egyidejűleg az alább leírandó ütközettel – megtámadtatván, állítólag árulás folytán a főszereg szétveretett és felbomlott.

Július 30-án egy szakasz ulánus nyomult elő az Olt völgyén, s miután kémjárat volt, visszavonult.

Július 31-én aztán az ellenséges sereg teljes erővel nyomult előre, és már kora reggel megkezdődött utolsó ütközetünk.

Gyalogságunk élénk puskatüzét támogatta az előre küldött két ágyú tüze, s bár az ellenség előre nyomulását sikeresen hátráltattuk, de a túlerő miatt feltartani képesek nem voltunk.

Honvédeink előnyös fedett állásba vonulván vissza, sikeresen tüzeltek az ellenségre, de miután az ellenséges csapatok mindjobban kifejlődtek egész zászlóaljunk tűzvonalba vezényeltetett és mind a 6 ágyúunk okáta tüzét az ellenségre.

Így folyt az ütközet 12 óráig, midőn megérkezett GÁL Sándor ezredes leverő izenete, hogy a nyergesi táborunk megkerültetett és szétveretett, és hogy tartsuk magunkat amíg lehet, hogy az alatt a vert csapatok elvonulhassanak. A 84-ik zászlóalj megfelelt e meghagyásnak, délután 2 órakor már minden embere a tűzvonalban állott és a szakadatlan tüzelés folytán töltényeink is fogyatékon voltak, midőn két óra felé megérkezett GÁL Sándor ezredes, s tekintettel arra, hogy a csekély erővel sokáig már amúgy sem állhatunk volna ellen a túlerős ellenségnek, elrendelte az Erdővidék felé való visszavonulást.

Ágyúink szakadatlan tüzelése alatt zászlóaljunk gyalogsága szakaszonként vonult vissza, s midőn gyalogságunk már lőtávolon kívül volt, ágyúikat beszegeztük.

GÁL Sándor csapatai szétveretvén az egész sereg felbomlott és Csíkszékét elárasztották az ellenséges csapatok...

Csíkszék fiaiból alakított zászlóalj részben felbomlott, részben a harctér más pontjára vonult.”³⁰

5.

A korábbi színhelyek nem véletlenek. 1849. június–július hónapokban az orosz–osztrák seregek Székelyföldön főleg Háromszék térségét veszélyeztették. Ilyen körülmények között rendelték Háromszékre a 82-es székely zászlóaljat is, ahol az július 10.-től vett részt az önvédelmi küzdelmekben.³¹ GÁL Sándor július végi – augusztus eleji harcai már utóvédharcok, BEM hátát hivatottak biztosítani. Gál nem is éri már utol BEMet, hanem a cári és császári csapatok által megszállt Erdélyből maradék erőivel Kolozsvár irányába tör ki, hogy egyesüljön a Partiumból Erdély határára vonult KAZINCZY-val. GÁL Zsibón sem teszi le a fegyvert, hanem Angliába emigrál. Kövessük most BEM útját, aki szintén nem kívánja megadni magát.

A július 27-i vereség után BEM tábornok a székely zászlóaljat Segesvár környékére küldte, ahová ő a seregével csupán 31-én hajnalban érkezett meg. Az erdélyi hadak parancsnoka rögtön tábori szemlét tartott, s mivel úgy találta, hogy a 82-ik zászlóalj parancsnoka, KOVÁCS Ignác őrnagy éjszakai szállásra városba ment, s így nem lehetett jelen a mustrán, FERENCZY Györgyöt bízta meg a zászlóalj vezetésével. Az erdélyi had parancsnoka FERENCZY zászlóalját és egy század KOSSUTH-huszárt MAJDÁN Dani századossal, a csata jobbszárnyára rendelte és készenlétebe helyezte, azzal a meghagyással, hogy csupán szükség esetén bocsátkozzon ütközetbe.

A küzdelem súlya közepre és a bal-szárnyra nehezedett, míg a jobbszárnyon nem közeledett az ellenség. A csata előrehaladtával BEM tábornok parancsára zászlóaljának három századát hátrahagyta, míg serege többi részével jelentkezett a balszárnyon álló hadvezérnél. A századok fokozatosan kerültek a tűzvonalba. Ezzel a mozgással azonban nem lehetett megváltoztatni a balszárnyon az erőviszonyokat: FERENCZY csak századonként küldhette a segítséget, ezzel szemben az oroszok zászlóaljakkal ellensúlyozták a századonként növekvő székely katonákat. Az orosz támadás látszólag közepén és a balszárnyon készítette erőfeszítésre BEM tábornokot, aki ezért csupán a 82-es zászlóalj három

századát hagyta a jobbszárnyon. Így a Küküllő mentén a magyar had jobbszárnyát váratlanul hátba és oldalt támadó kozák lovasezred döntő módon befolyásolta az ütközetet, főleg azért, mivel közben a visszavonulásra kényszerített bal-szárny tűzvonala is megbomlott.

FERENCZY György százados szerint a segesvári vereséghez más tényezők is hozzájárultak:

„KEMÉNY Farkasnak – írja a 82-es zászlóalj parancsnoka – a csata folyama alatt Marosvásárhely felől 16 000 emberrel kellett volna megérkeznie, hogy az ellenséget hátba támadva, az ellenséget legyőzhessék. Ő azonban idejében nem érkezett meg.”³²

Hasonló véleményt érzékelhetünk DEÉR Vencel visszaemlékezéseiben is, akinek tulajdonképpen KEMÉNY János, korábban a Sziget-hegységet Erdély felől lezáró seregével kellett volna eljutnia a segesvári ütközet helyszínére. A gyergyószentmiklósi őrmester naplója – bármennyire is személyes jellegű – rögzítette a magyar szabadságharc számára annyira tragikus július végi, augusztus eleji katonai eseményeket, azt az óriási emberáldozatot, kitartást és hősiességet, mely honvédeinket, nemzetőreinket jellemezte. Hazaszeretete tények reális bemutatásával párosul, ami a naplórészletet történelmi forrás értékűvé emeli. Közlését ezért is tartom nagyon fontosnak:

„Július vége felé összeszedték ezredünk és berendelték Tordára KEMÉNY Farkas vezénylete alá, ki fel volt hiva BEM altábornagy seregével való csatlakozásra ki akkor már Segesvárnál volt. Mi el is jöttünk Tordáról, délután volt már az idő, s habár a legrövidebb úton a Mezőségen tettük meg az utat, még éjjel sem pihelve, még is megkéstünk. Mikor Marosvásárhelyre értünk, másnap reggel, ide már a híre megérkezett a seregvári szerencsétlen ütközetnek, ahol világhírű dalköltőnk – PETŐFI – elesett: sőt az a hír is jött volt akkor Vásárhelyre, hogy BEM altábornagyunk is elesett ottan, de ez nem volt igaz, s egy-két nap alatt már Vásárhelyt volt az öreg, ahonnan táborunk élén, felhasználva az alkalmat, míg a Segesvárnál elesett muszka generálisnak SKÁRIÁTINnak a temetését rendezik, Nagy-Szeben felé vezényelt.

Ha meg nem késik táborunk, s elérkezik Segesvárra, hogy az ottan volt magyar táborhoz csatlakozhatott volna, milyen másképp történhetett volna azon ütközetnek a kimenetele, kitűnik ez már abból is, amit Szeben bevételénél tett ezen kis sereg.

Nagy fáradtan és kimerülve az ütközetben történt csete-pata alatt, ami Medgyesnél, s még pár helyen történt, számba sem jött, de az időjárás is ellenünk fordult volt, nagy vizekben, sárban kellett ezen utat megtennünk, mindamellet agusztus 4-én Szelindeken voltunk éjjelre, s 5-dikén korán reggel mikor dalárdánk BEM altábornagy szállása előtt tiszteleggt, már kezdetét vette előcsapatunkkal a csatározás: alig egy-két negyedóra alatt, már az egész táborunk hadkészen állott az öreggel együtt, mire imáinkat énekelve egy harcias indulóval megindultunk. Nem messzire menve megkezdődött a rendezkedés, s azzal az ágyúzás is, amint látszott, szívesen nem fogadtak, s nem is vártak a muszka táborban. Nagycsűrőn, a hegyen belül elkecseregett harc fejlődött ki, ami elég hosszasan tartott. Egyik fél sem akart engedni a másiknak. Itt lovasainknak jutott volt a főszerep, kik igen derekasan viselték magukat, – mindamellet alig lehetett a muszka tábornak megbontani, mindaddig míg az öreg az ágyúkhöz nem ment, aki lováról leszállván maga kezdte azokat rendezni és forgatni, mire nemsokára megkezdődött a muszka táborban a szétbomlás: erre mi is megkaptuk a vezérparancsot a rohamra, amit folytattunk míg lehetett, de mi is többször fel lettünk tartóztatva, míg a városhoz közeledtünk. Mindamellet eljutottunk oda, s még pár perc pihenőt is tartottunk, míg szomjuságunkat, habár a gólyók körülöttünk mint a legyek repdestek, még is vizet érve, el kellett oltuk – nem bírtuk már tovább kiállani.

Hogy mily nagy erőfeszítésbe került ide eljutnunk azt elmondani sem lehetne. Mindkét fél makacsul viselkedett, az ellen bízott a nagyszámú és jól felszerelt seregében, akik bizonyosan 5–6-szor annyian voltak mint mi, a mi seregünk pedig minden áron győzni akart: ami be is következett (Csak az volt a sajnos, hogy nem soká élvezhettük ezen győzelmet.)

Mindkét részről sok halott és sok sebesült volt: muszka részről azonban sokkal több. Feltűnő volt ez különösen azon utcában, amelyen a város felső részében volt a feljárás, itt az utcai harc úgy kifejlődött, hogy csak szűrés és ütések folytak – lövésre idő nem jutott

(akkor a hátultöltők még nem léteztek). Itt az egész utca el volt borítva vérrel, ami pataként folyt, a halottak, – mint a kékék aratáskor a mezőn, ezeken vágattak keresztül a lovasok. Nagyobb része muszka halott volt.

Ezen utcai harc egész életemre emlékeztessé lett, itt sebesültem meg én is egy muszka fegyverütés következtében, akit bajtársaim, amíg én újra talpra álltam, le is szúrtak szerencsémre, habár én is már szinte harcsképtelenné váltam. A vértől elborítva, két bajtársam vezetett a legközelebbi kapu udvarába. A kapu feletti czimet megjegyeztem magamnak „Wilh ENGEL” kalapos, itt a háziasszony egy derék, kövér nő kitekintett az ablakon, meglátva bennünket, kétségbeesve lejött, hozott hirtelenében egy nagy tál vizet, a vértől lemosott, letörülgetett, s szobájából egy finom fehér ruhát kihozva, bekötötte megsebzett fejemet és szememet. Nem hagyhatom megemlést nélkül, hogy ezen nő, százsz nő létere tette ezt – habár akkor a szokos minket ellenségeiknek tekintettek –, ezen nő egy igen jólelkű kellett legyen, még nem is akart elengedni, marasztott, hogy maradjak ott, – míg jobban leszek, de én daczára a jó szívességnek nem akartam társaimtól elmaradni, akik elhagyni sem akartak, s úgy megköszönve velem tett szívességét, búcsút vettünk tőle.

Innen a harc folyása közben a városon keresztül hatoltunk s a hozzánk tartozókhoz csatlakozva, kik már kirendelve lettek csatárláncba az ellenség tovább űzésére a Verestorony felé: itt elfoglalva helyeinket folytattuk az üldözést, hol lassan, hol sebesebben egész estig míg csaknem sötét lett, – ekkor egy falun innen megálltunk, a faluba bemenni senkinek sem volt megengedve. A muszka a falun túl állapodtak meg, nekik sem volt szabad a faluba bejönni s így szünet lett az éjjelre, mi is pihenésre hajtottuk magunkat, ami igen jól esett a szabad ég alatt is, mivel nagyon ki voltunk fáradva. Ez alatt, míg táborunknak mintegy fele része bennmaradt a városban az öreg BEMmel, azok egy része foglalkozott a halottak eltakarításával és sok sebesült összeszedésével, ami csaknem egész éjjel át tartott míg ez is meg nem lett zavarva.

Másnap, vagyis 6-án korán reggel, mikor mi is összeszedtük magunkat, hogy folytassuk az este elhagyott feladatunkat, hallunk Szeben felől nagy ágyúzást, ami hova tovább nagyobbra fejlődött, nem tudtuk, s nem gondolhattuk, hogy mi történik, mivel semmi tudósítás sem érkezett. Tisztjeink nem tudták mitévők

legyenek mindaddig, míg egy huszár, mint futár hozta BEM altábornagytól a rendeletet, hogy hadseregünk azonnal térjen vissza Szebenbe, amire rögtön megfordultunk és sebes léptekben visszajöttünk. Úgy délután lehetett az idő, jól kifáradva a város széléig jövünk. Egy szeglet bástya felől oly kartácsgolyózáppal fogadtak, hogy ha kissé ügyesebben irányoznak, nagyrésztét seregünknek megsebesítik. Látva ezt és már akkor értesítve is lettünk, hogy nincs már magyar Szebenben, el lettek onnan űzve, ami nem is volt feltűnő, mivel azon maroknyi kifáradt harczossal, akik bent maradtak volt a városban, s még hozzá egész éjjel is dolgoztak, elbánhatott azon 10–15-ször akkora jól felszerelt muszka sereg, amely Segesvárról jött, kik a SKÁRIÁTIN muszka generális temetése miatt késtek ottan pár napot és éjjel lepték meg az öreget minden előkészület nélkül.

Az volt inkább a csodás meglepő, hogy az öreg BEM hogy tudott onnan kis hadsereggel elmenekülni, ez ugyan áldozatba is került, de mégis ügyesen kiszemelve nem áldozta fel az egész seregét.

Látva a nagy veszélyt, hogy nem tarthatja fel magát oly óriási sereggel szemben, egy kis utócsapatot hagyott hátra, amely igaz feláldozva magát – akkor esett el itt CSÁSZÁR Domokos vadász főhadnagy is, – ezek oly vitézül harcoltak, hogy feltartóztatták azon nagy muszka sereget addig míg a többi elmenekülhetett: ami azután bámulatba ejtette a muszka hadvezéreket, mikor látták az elesett harcosokat, s megtudták, hogy ők ilyen kis csapattal órákig küzdöttek, nem akarták elhinni, azt mondván, hogy BEM a magyarokkal el kellett bújjon valahová, pedig akkor már messze jártak és nem is üldözte akkor már senki őket.

A mi csapatunk is amint előbb említém látva mily kegyetlen fogadtatásban részesítenek, elfordult rövid küzdelem után másfelé: egy erdőszélen ahol sem lovasok, sem ágyús szekerek utánunk nem jöhettek, húzódtunk el. A muszka gyalogosokat, kik utánunk egy jó darabig jöttek, számba sem véve, – sőt mi még egy csomó muszka foglyot, kik velünk okvetlen eljönni akartak, kergettünk vissza, mindamellett néhány úgy is eljött – utunkat vettük Szászsebes felé, s megállapodtunk Szászsebesen túl egy Váradya nevezetű falunál a Maros mellett. Ide ütöttük fel táborunkat, ahol 3–4 napos élet után (mert ezalatt csaknem mind kemény sült kukoricával éltünk) s a mellett minden nap

vagy az oláhokkal vagy a gyulafehérvári császári katonákkal volt kisebbszerű összemérkőzésünk: így tartott ez augusztus 11-ig.

Agusztus 12-én reggel egy vasárnapon végre bekövetkezett az utolsó katasztrófa. Szászsebes felől óriási ágyúzás hallatszott és a beláthatatlan nagy muszka sereggel megkezdődött a döntő harc: úgy jött a muszka sereg, mint egy óriási fergeteg, különösen lovasai, s ezek között kozákjai, ezek voltak a leggyilkosabb katonái, akik most igen nagy számmal mutatkoztak. Készületlenül ugyan nem találtak bennünket se, csakhogy gyengén állottunk a hadi szerrel, kevés volt, s takarékosan kellett vele bánni. Parancsnokunk csapatunkat védő helyzetbe felállítván, ez képezte a jobbszárnyat: tartottuk magunkat amíg csak lehetett. Látva azután, hogy gyengül a főerő, a Maros mentén lefelé húzódtunk közbe-közbe különösen a kozákok által, kik a törökbúzaföldeken keresztül törtek reánk, megtámadva, de őket mindannyiszor visszaverve nem sikerült csapatunkat szétverni, habár már félannyira lepadtunk. Látva azonban, hogy már menekvés nem lehet, a főhadseregünk teljesen tönkre lett téve, lovasaink kik nem estek el elmenekültek, ágyúink, szertálszekereink mind az ellenség kezébe kerültek: csapatunk tisztjei is jobbnak látták, hogy meneküljünk valami uton módon, mivel a kozákok már nagyon is szorongatott helyzetbe juttattak. Itt is azon eset fordult elő, hogy csapatunk egy része feltartóztassa a dzsidás gyilkos kozákokat, s addig küzdöttünk velök, míg csapatunk másik része a velünk volt két ágyút leszerelte, s a Marosba beleförditotta minden legkisebb részét, hogy még nyomára se akadjanak: a lovakat felhasználták katonáink közül azok, kik úszni nem tudtak, amennyi rá birt csipeszkedni átúsztak velük a Maros túlsó oldalára, s úgy folyt ez mindaddig míg az egész, még együtt lévő csapatunk, átkerült oda, még azoknak is, kik a kozákok feltartóztatására voltunk kirendelve sikerült átvenni: mivel időközben a kozákok látván, hogy velünk nem boldogulnak, sőt többen közülük ki is döltek, ott hagytak bennünket és elvágtattak – valószínűleg segítségért, mi pedig felhasználva az alkalmat, addig átjutottunk a vizen.

Itt már akik megmaradtunk, újból együtt voltunk, s minthogy ellenséget ezen az oldalon nem láttunk, szinte biztonságban éreztük magunkat, ami azonban igen kis ideig tartott, mert habár meleg volt az idő s már délután is volt, mindamellett még nem is voltunk

megszáradva a vizen való átkelés után, amidőn láttuk, hogy császári katonák jönnek felénk és pedig meglehetősen számban. Mi lehetünk 300–400 körül, de már ki volt fogyva minden lőkézsletünk, fegyvereink is csaknem átnevetsedve, még védő állásba sem birtuk magunkat behelyezni, már csaknem egészen körülkerítettek. Mert tüzelés részünkről nem történt, talán azért nem tüzeltek ők sem ránk: csak mind közelebb jutottak hozzánk. Menekülni nem lehetett sehová, vissza, ahonnan jöttünk, egyáltalán nem, az alsó feléről temérdek oláh hurráh kiáltással jött, felülről jöttek még a császáriak, kik Gyulafehérvárról voltak kiküldve.

Tisztjeink látva, hogy nincs menekvés, a császáriak felszólítására, hogy adjuk meg magunkat, s a fegyvert tegyük le, el lett határozva a fegyverletétel, ami azonnal be is következett.”³³

*

Összegzősképpen, a gyergyói- és csíki honvédtisztek, altisztek naplói, visszaemlékezései végigkísérik a szabadságharc pillanatait. Nemcsak történelmi ismereteink gazdagításához járulnak hozzá, hanem egyben erőt nyújthatnak az ezredforduló nemzedéke számára a megmaradásunkért folyó küzdelmünkben. Ugyanakkor a nyelvezet és a mondatszerkezet művelt személyekre enged következtetni, akik, mint későbbi életrajzuk is bizonyítja, a várfogság után térségünk közéletének kimagasló egyéniségei voltak. Ez a folytonosság nem kevésbé megszívlelendő tanulság.

Jegyzet

1. KISS Antal, In: Gyergyó, 1904 április 3 és BONA Gábor, **Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–1849**, Budapest 1987. 198.
2. KISS Antal, **1848–49-es honvédmegyei naplójából**. In: Gyergyói Hírlap, 1898 november 13.
3. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1898 december 4.
4. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1898 december 11 és 1899 január 1.
5. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 január 1.
6. Garda Dezső, A forradalom katonái Csíkban és Gyergyóban 1848–1849, Csíkszereda, 1998. 25–26
7. GARDA Dezső, **1848 Remetén**. In KORUNK, 1978/9; GARDA Dezső, **Székely hadszervezet és faluközösség**, Gyergyószentmiklós 1994
8. Uo.
9. BORSZÉKY Soma, **Honvédek Gyergyóból 1848/49-ik évben**. In: Gyergyói Hírlap, 1899 január 22
10. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 január 1.
11. BORSZÉKY Soma, **i.m.**, uo.

12. Uo.
13. BORSZÉKY Soma, **Honvédek Gyergyóból 1848/49-ik évben**. In: Gyergyói Hírlap 1899 január 22
14. **Csikmegye 1848/49-iki hadi történetéből**. (IMECS Jákó visszaemlékezése.) In: Nemere 1879 szeptember 7
15. BORSZÉKY Soma, **Honvédek Gyergyóból 1848/49-ik évben**. In: Gyergyói Hírlap 1899 január 22 és február 19
16. **Csikmegye 1848/49-iki hadi történetéből**. (IMECS Jákó visszaemlékezése.) In: Nemere 1879 szeptember 14
17. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 15.
18. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 15 és 23; EGYED Ákos, **Háromszék 1848–1849**, Bukarest, 1979. 215.
19. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 23.
20. Uo.
21. EGYED Ákos, **i.m.**, 1979. 215.
22. EGYED Ákos, **i.m.**, 218.
23. EGYED Ákos, **i.m.**, 218. és ENDES, i.m., 297.
24. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 23.
25. EGYED Ákos, **i.m.**, 220.
26. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 23 és 30.
27. EGYED Ákos, **i.m.**, 221.
28. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap 1899 április 30.
29. EGYED Ákos, **i.m.**, 222–223.
30. KISS Antal, **i.m.**, In: Gyergyói Hírlap, 1899 május 7
31. BORSZÉKY Soma, **i.m.**
32. Uo.
33. **DEÉR Venczel honvédtiszti naplójából**. In: Gyergyó, 1902 március 23, április 6, április 13, április 20.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

**Jurnale și memorii ale
ofițerilor pașoptiști din
Giurgeu și Ciuc, referitor
la evenimentele militare**

(Rezumat)

Prelegerea grupează la un loc pasaje din jurnale și memorii ale ofițerilor pașoptiști din Giurgeu și Ciuc, apărute înainte și după 1900 în presa locală, pentru a le readuce în conștiința istorică locală, dar și în atenția istoriografiei. Dorim să atragem atenția mai ales asupra fragmentelor de jurnal ale lui Venczel DEÉR, care nu au fost amintite de alte lucrări elaborate cu ocazia jubiliară. Textele au în numeroase cazuri valoare de sursă istorică de prim rang. Prelegerea le prezintă în ordine cronologică, asigurând o bună posibilitate implicit pentru o privire de ansamblu asupra rolului purtat de locuitorii acestei regiuni în evenimentele militare din 1848–1849.

**The Diaries and Memories of
the Officers of Csík and
Gyergyó, on the Military
Events of the Hungarian War
for Independence from 1848–49**

(Abstract)

The lecture makes a presentation of diary excerpts of the officers of Csík and Gyergyó in the local press at the turn of the century, in order to bring them back to professional and common memory. Out of them, attention is drawn especially to the diary notes of Venczel DEÉR, not mentioned by the former recollections and jubilar papers. The texts are mostly analysed in a chronological order, offering thus a good survey over the role the population played in these events in 1848 and 1849.

1. ábra Az epresztetői obeliszk az 1849. július 5-i sepsiszentgyörgyi harcoknak állított emléket.

Itt esett el GYERTYÁNFY Ferenc cári csapatok által meglepett és a többi egységet utolsó emberig fedező százada. A csatát megőrkítő B. P. VILLEVALD szemtanú volt.

Az emlékmű 1960 körül a vasút mellett állt, az egykori honvéd (ma hegyivadász) laktanya területén.

(A sepsiszentgyörgyi CHARTA Kiadó 1999. évi naptára, KISGYÖRGY Tamás és NAGY Sándor fotómontázsza)

